

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.733+37.014.12

О. Кулініч,начальник юридичного відділу
Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет»**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОСВІТУ
В ОБ'ЄКТИВНОМУ ТА СУБ'ЄКТИВНОМУ ЗНАЧЕННІ**

На сучасному етапі розбудови незалежної, демократичної Української держави питання освіти набувають особливого значення, оскільки освіта є важливим чинником всебічного розвитку людини, а також формування громадянського суспільства.

В умовах реформування економічної та політичної системи, модернізації усіх сфер сучасного життя роль освіти в житті соціуму та людини постійно зростає. Конституційне право на освіту стає на сьогодні не тільки вищою метою кожної особистості, а й основним елементом становлення та формування нового порядку в громадянському суспільстві та правовій державі. Тому розгляд питань прав людини, в тому числі і права людини на освіту, є одним з актуальних завдань як в теорії, так і на практиці.

Значний здобуток у дослідження аспектів права на освіту внесли такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. Акбаєв, Н. Атабекова, М. Баран, С. Богачов, А. Бондаревський, В. Боняк, В. Григоніс, Т. Гусева, Г. Давтян, С. Деманова, М. Єгупова, О. Калпинська, О. Каштанова, Т. Матюшева, І. Нікітіна, В. Пальчиков, Н. Ракша, В. Рібакова, К. Романенко, М. Смірнова, О. Стульнікова, О. Теплякова, Ю. Тихомиров, І. Тяпкіна, К. Чугунова, Р. Шаповал та ін. Їх роботи заклали фундамент сучасного розуміння прав людини, в тому числі права на освіту. Однак деякі теоретичні та практичні питання, які стосуються за-

безпечення права на освіту залишаються недостатньо висвітленими.

Тематична актуалізація пов'язана з потребою концептуального узагальнення права на освіту як одного з фундаментальних прав людини та громадянина. Досягнення цієї мети обумовило розв'язання наступних дослідницьких завдань: дослідження конституційного права на освіту в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, розгляд та аналіз елементів змісту суб'єктивного права, що дозволить надати цілісну характеристику праву на освіту як суспільно-політичному феномену.

В юридичній літературі зазначається, що в об'єктивному значенні право на освіту – це правовий інститут, система конституційно-правових норм, які забезпечуються державою в інтересах людини і громадянина, регулюють суспільні відносини щодо здобуття визначеної суми знань, умінь, навичок та детермінують постійний розвиток особистості, її підготовку до трудової діяльності, участі в управлінні справами суспільства і держави [1, с. 69].

В свою чергу, О. Стульнікова, розуміючи право на освіту в об'єктивному значенні, зазначає, що воно являє собою систему правових норм, що регулюють ту частину суспільних відносин у галузі освіти, які пов'язані з набуттям знань, що сприяють розвитку самої особистості, здобуттю нею професійних навичок. Право на освіту стало частиною об'єктивного права,

сукупністю правових норм у межах чинного позитивного права [2, с. 19]. В цьому контексті право на освіту являє собою систему конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у галузі освіти.

В юридичній науковій літературі зустрічаються й інші точки зору щодо розуміння права на освіту в об'єктивному значенні. Так, Т. Румянцева розглядає конституційне право на освіту, насамперед, як систему правових норм (правовий інститут), що регулюють ту частину суспільних відносин, які пов'язані із забезпеченням можливостей отримувати освіту. При цьому автор ставить право на освіту в жорстку залежність від держави і суспільного ладу [3, с. 56]. На думку К. Чугунової, право на освіту можна розглядати в об'єктивному сенсі як сукупність норм, що регулюють відносини між людиною і державою в сфері освіти [4, с. 43]. У такому розумінні право на освіту є системою правових норм, що регулюють відносини між людиною і державою у галузі освіти, які пов'язані з набуттям знань.

Розгляд змісту об'єктивного права на освіту дозволяє стверджувати, що вищеперераховані визначення, хоча деякою мірою й відрізняються за змістом, однак тісно взаємопов'язані спільною рисою – забезпеченням всебічного розвитку особистості.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що всі права людини, в тому числі і право на освіту, мають спільну ознаку: вони за своєю суттю є суб'єктивними правами, тобто індивідуальними, що належать кожній людині. На відповідну ознаку суб'єктивних прав ще за радянських часів звертав увагу відомий науковець І. Фарбер, підкреслюючи, що конституційне право на освіту є суб'єктивним правом кожного громадянина, яке він використовує в різних формах навчання за рахунок держави [5, с. 98]. Отже, конституційне право на освіту в суб'єктивному значенні надає певний простір індивіду для задоволення своїх потреб

у сфері освіти та відповідні можливості при отриманні освіти. Виходячи з цього, можна констатувати, що в суб'єктивному сенсі конституційне право на освіту є сукупністю притаманних кожній людині можливостей отримання відповідної освіти.

Отже, в суб'єктивному сенсі право на освіту розглядають як сукупність притаманних кожній людині можливостей отримання відповідної освіти. Право на освіту – це система суб'єктивних прав особистості в сфері здобуття освіти, що реалізуються в різних за галузевою належністю конкретних правовідносинах [6, с. 25]. Підтримуючи цю позицію, Ю. Орловський зазначає, що суб'єктивне право – це передбачена і забезпечена законом можливість користуватися певним соціальним благом, матеріальними і духовними цінностями, користуватися свободою в суспільстві, визначати на основі закону свої дії та дії інших людей [7, с. 10].

За суб'єктивним значенням право на освіту передбачає певні можливості, якими особа може користуватися на свій розсуд. В цьому аспекті слушною є думка Л. Дольникової, яка зазначає, що суб'єктивне право громадянина на освіту – це встановлена державою і закріплена в нормах права міра можливої поведінки суб'єкта при виборі обсягу, виду і форми реалізації цього права безоплатно в інтересах особи, держави і суспільства [8, с. 7].

Суб'єктивне право на освіту в загальнотеоретичному значенні – це передбачена міра можливої поведінки суб'єктів правовідносин, реалізація якої гарантована державою через діючу систему державних органів, органів місцевого самоврядування, мережу освітніх установ та закладів різних форм власності, спрямована на здобуття відповідного рівня, виду, форми освіти, виховання особистості, залучення людини до національної та світової наукової та культурної спадщини з метою гармонійного та прогресивного розвитку як кожної особистості окремо, так і суспільства в цілому [1, с. 69]. Розглядаючи консти-

туційне право на освіту в суб'єктивному значенні, важливо підкреслити, що позитивним є акцентування уваги на гарантуванні цього права із висвітленням інституційних елементів механізму його реалізації.

Варто зауважити, що забезпечення конституційного права на освіту гарантується не лише державою, а й системою міжнародних організацій. Так, Т. Грачева трактує право на освіту як реально існуючу, гарантовану державою і міжнародним співтовариством фактичну можливість особи володіти і користуватися знаннями, вміннями і навичками з метою підвищення свого культурного рівня в особистих інтересах та інтересах всього суспільства [9, с. 14].

Досліджуючи юридичну сутність права на освіту, Т. Румянцева зазначає, що важливим питанням при дослідженні юридичної природи конституційного права на освіту є його розгляд як суб'єктивного права громадян, тобто такого права, яке за своїм соціальним змістом являє фактичну можливість особи володіти і користуватися певним благом для задоволення особистих і суспільних інтересів [3, с. 38].

Суб'єктивне право на освіту впливає з чинного в державі об'єктивного (позитивного) права на освіту, якій має повністю відповідати і без якого не може ані виникнути, ані існувати [10, с. 28]. Тобто суб'єктивне та об'єктивне право за своєю природою взаємопов'язані та взаємообумовлені. Так, в юридичній літературі зазначається, що між двома значеннями терміна «право» (об'єктивне і суб'єктивне) існує тісний взаємозв'язок. Об'єктивне право певною мірою відображає «статичку» юридичної форми, а суб'єктивне – «динаміку», оскільки безпосередньо пов'язане з людською діяльністю [11, с. 231]. Об'єктивне право передує суб'єктивному і в кінцевому підсумку визначає і характеризує його [12, с. 25].

В цьому контексті М. Єгупова відзначає, що суб'єктивне право – це міра дозволеної (можливої) поведінки, що належить уповноваженому суб'єкту з

метою задоволення його інтересів, та забезпечена відповідними юридичними обов'язками інших учасників правовідносин. В основі суб'єктивного права лежить соціальний інтерес. Тому право на освіту, в першу чергу, необхідно розглядати як суб'єктивне право [13, с. 19-20]. В цьому аспекті варто зазначити, що в юридичній літературі суб'єктивне право визначається саме через цю категорію, тобто суб'єктивне право – це юридично захищений інтерес [14, с. 196]. Інтереси особистості, в контексті розгляду суб'єктивного права на освіту, лежать у площині реалізації індивідом своєї потреби в знаннях, уміннях. Соціальні інтереси можуть отримати вираження в юридичних нормах тільки за умови, якщо їм будуть відповідати юридично значущі обов'язки, в першу чергу, обов'язки держави щодо забезпечення відповідного права [15, с. 124]. Ці обов'язки стосуються забезпечення безперервності освіти, організації якісного за змістом і процедурам процесу виховання і навчання, надання рівних можливостей в отриманні освіти та ін. [13, с. 20]. Так, уявляється можливим визначити право на освіту як юридичну можливість людини задовольнити потребу в знаннях, уміннях, навичках, забезпечену обов'язком держави гарантувати безперервний, якісний за змістом і процедурам процес виховання і навчання. Юридичний обов'язок держави щодо забезпечення рівних можливостей реалізації права на освіту є найважливішим елементом права на освіту [13, с. 21].

В межах розгляду конституційного права на освіту в суб'єктивному значенні актуальним є розгляд його змісту. У теоретичному плані вирішення цього питання поглиблює та конкретизує знання про освіту як соціальний феномен, визначає його сутність та соціальне призначення.

Кожне суб'єктивне право, як правило, складається з кількох частин, так званих складових змісту суб'єктивного права на освіту. Зазначається, що зміст суб'єктивного права – багатопланове поняття, і розкрити його, при цьому не

приділивши уваги його структурі, було б неможливо. Теорія права стрижневим елементом структури суб'єктивного права вважає правомочності. Разом із тим елементний склад структури суб'єктивного права розглядається в літературі неоднозначно [16, с. 34].

Варто зазначити, що в юридичній літературі традиційно виокремлюють тричленну структуру змісту суб'єктивного права. Так, О. Скакун виділяє такі суттєві елементи, що складають зміст суб'єктивного права: 1) право на власні позитивні дії, тобто можливість суб'єкта самому здійснювати фактично та юридично значущі дії (право користування); 2) право суб'єкта вимагати виконання певних дій, тобто можливість заінтересованої особи вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків (право виконання); 3) право домагання, захисту як можливість для особи звертатись за підтримкою та захистом до держави в разі порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи. У дію це право приводить апарат держави – примус (коли інша сторона не виконує свої обов'язки), ці дії є продовженням права вимоги й найважливішою гарантією виконання певних обов'язків [11, с. 353]. Погоджуючись з вищезазначеною позицією, А. Колодій зазначає про наявність тричленної структури змісту суб'єктивного права [17, с. 99]. Так, традиційним є виділення трьох елементів, що складають зміст суб'єктивного права на освіту, а саме: право використання, право виконання, право захисту.

Однак, слід зазначити, що російський вчений М. Матузов вважає, що зміст суб'єктивного права і його структура включають у себе не три, а чотири можливості, а саме: 1) можливість певної поведінки уповноваженої особи; 2) можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи; 3) можливість звертатись за захистом до держави; 4) можливість користуватись визначеним соціальним благом [18, с. 84]. Таким чином, підсумовуючи, автор зазначає, що суб'єктивне право є пев-

ною правовою можливістю, але ця можливість багатопланова, вона включає в себе, як мінімум, чотири елементи. Автор пропонує суб'єктивне право розглядати через чотири можливості, які складають зміст суб'єктивного права. Зокрема, це право-поведінка, право-вимога, право-претензія, право-користування [19, с. 525]. Отже, правомочність може виступати як: право на поведінку, право на вимагання, право на домагання, право на користування соціальними благами [20, с. 345; 21, с. 152].

Існують й інші підходи в юридичній науці. Зокрема, думка Л. Липачової, яка пропонує до вищенаведеної структури змісту суб'єктивного права додати ще п'ятий елемент – можливість використання, в разі необхідності, міжнародного захисту конвенційних прав і свобод [22, с. 135]. Слід зазначити, що така позиція існує, але на нашу думку, цей елемент доцільно віднести до однієї із можливостей, а саме до можливості-претензії, та визначити її наступним чином: можливість звертатись за захистом до держави, а в разі необхідності і до міжнародних правозахисних інституцій. Подібної точки зору дотримується і В. Боняк. Вона, зокрема, зауважує, що саме чотиричленна структура змісту суб'єктивного права надає останньому цілісності, довершеності, лаконічності. Кожна із чотирьох зазначених можливостей однаково важлива, і в єдності вони являють собою органічно цілісне явище [1, с. 77].

Таким чином, аналіз наукових досліджень щодо змісту суб'єктивного права на освіту дозволяє зробити висновок, що підходи до проблеми елементного складу структури суб'єктивного права є неоднозначними. Однак, на нашу думку, загальноприйнятим є зміст суб'єктивного права на освіту, який складається з чотирьох елементів. Так, структурними елементами змісту суб'єктивного права на освіту є: 1) право на власні дії – можливість певної поведінки уповноваженої особи (наприклад, безпосереднє конституційне право на отримання освіти); 2) право на чужі дії – можливість вима-

гати належної поведінки від зобов'язаної особи (право на отримання якісної освіти від зобов'язаної особи); 3) право на захист – можливість звертатись за захистом до держави, а в разі необхідності і до міжнародних правозахисних інституцій (право на забезпечення, захист та охорону можливості отримання конституційного права на освіту); 4) право на користування – можливість користування таким соціальним благом, як освіта.

Дослідження конституційного права на освіту в об'єктивному та суб'єктивному значенні, що є вихідними у з'ясуванні внутрішньої побудови конституційного права на освіту, дозволило надати цілісну характеристику праву на освіту як обов'язковому елементу культурного та соціального розвитку кожної особистості. Так, конституційне право на освіту в об'єктивному значенні – це система конституційно-правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері освіти, які пов'язані з набуттям знань, постійним розвитком особистості. В свою чергу, конституційне право на освіту в суб'єктивному значенні – це передбачена та гарантована державою міра можливої поведінки суб'єктів правовідносин у сфері освіти, що передбачає розвиток та виховання особистості, залучення людини до наукової та культурної спадщини з метою політичного, економічного, соціального, культурного та іншого прогресу суспільства.

Таким чином, здійснивши систематизацію різних підходів до розуміння сутності та змісту конституційного права на освіту в суб'єктивному та об'єктивному значенні, можна дійти висновку, що вони взаємопов'язані та взаємообумовлені. Суб'єктивне право на освіту випливає з положень об'єктивного, а об'єктивне право на освіту, в свою чергу, визначає, характеризує суб'єктивне право. Конституційне право на освіту в суб'єктивному значенні передбачає певні можливості, які надаються державою людині при реалізації права на освіту. Конституційне право на освіту в об'єктивному значенні – це система

конституційно-правових норм, які закріплюють та регулюють суспільні відносини у галузі освіти, надають певні можливості людині та забезпечуються державою при використанні права на освіту. Таким чином, це дає підстави говорити про взаємозв'язок суб'єктивного та об'єктивного конституційного права на освіту. Отже, суб'єктивне право на освіту без наявності об'єктивного права не може виникнути, а також існувати та бути реалізованим.

Ключові слова: освіта, право на освіту, права та свободи людини і громадянина, суб'єктивне право на освіту, об'єктивне право на освіту.

У статті розкривається роль та значення освіти як необхідної умови культурного, духовного та соціального розвитку кожної особистості з метою визначення місця права на освіту в системі прав та свобод людини і громадянина. Автором розглянуті та проаналізовані існуючі в юридичній науці підходи щодо розуміння права на освіту в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Стаття присвячена дослідженню елементів, що складають зміст суб'єктивного права. У теоретичному плані вирішення цих питань поглиблює та конкретизує знання про освіту як соціальний феномен, визначає його сутність та соціальне призначення.

В статті розкривається роль і значення образования как необходимого условия культурного, духовного и социального развития каждой личности с целью определения места права на образование в системе прав и свобод человека и гражданина. Автором рассмотрены и проанализированы существующие в юридической науке подходы относительно понимания права на образование в объективном и субъективном значении. Статья посвящена исследованию элементов, составляющих содержание субъективного права. В теоретическом плане решение этих вопросов углубляет и конкретизирует знания об образовании как социальном

феномене, определяет его сущность и социальное назначение.

The article reveals the role and importance of education as a necessary condition cultural, spiritual and socio development of each individual in order to determine the place of the right to education in the system of rights and freedoms of man and citizen. The author examined and analyzed the existing legal science approaches to the understanding of the right to education in objective and subjective meaning. The article is devoted to the study of the elements that make up the content of education in objective meaning. In theoretical terms of addressing these issues and specifies deepens knowledge about education as a social phenomenon, defines its essence and social purpose.

Література

1. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Боняк Валентина Олексіївна. – Київ, 2005. – 205 с.
2. Стульникова О.В. Конституционное право граждан на образование и проблемы его реализации в субъектах Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Стульникова Ольга Васильевна. – Пенза, 2008. – 225 с.
3. Румянцева Т.С. Конституционное право на образование в социалистических странах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. / Румянцева Тамара Сергеевна. – Москва, 1984. – 236 с.
4. Чугунова Е.С. Конституционное право на высшее образование в Российской Федерации в условиях глобализации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чугунова Екатерина Сергеевна. – Москва, 2010. – 229 с.
5. Фарбер И.Е. Свобода и права человека в Советском государстве / И.Е. Фарбер. – Саратов, 1974. – 187 с.
6. Назарова О.Ю. О природе права на образование / О.Ю. Назарова // Вестник ТГПУ. – 1999. – Вып. 3 (13). – Сер. : Гуманитарные науки (правоведение). – С. 24–25.
7. Орловский Ю.П. Конституционные гарантии права на образование в СССР / Ю.П. Орловский. – М., 1986. – 176 с.
8. Дольникова Л.А. Конституционное право на образование советских граждан : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л.А. Дольникова. – Саратов, 1984. – 15 с.
9. Грачева Т.В. Реализация конституционного права человека и гражданина Российской Федерации на образование (на примере города Москвы): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Грачева Татьяна Владимировна. – М., 2004. – 190 с.
10. Дольникова Л.А. Право граждан на образование и организационно-правовые формы его обеспечения / Л.А. Дольникова. – Уфа : Изд-е Башк. ун-та, 1987. – 80 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – 3-тє вид. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.
12. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л.Д. Воеводин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 218 с.
13. Егунова М.А. Конституционно-правовой механизм обеспечения права на образование лиц с ограниченными возможностями здоровья: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М. А. Егунова. – Краснодар, 2012. – 226 с.
14. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права : учеб. пособие (по изданию 1910-1912 гг.) / Г.Ф. Шершеневич. – М., 1995. – Т. 2. – 362 с.
15. Смирнова М.Г. Социальные притязания в праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / М.Г. Смирнова – Санкт-Петербург, 2011. – 455 с.
16. Давтян Г.А. Право граждан Российской Федерации на образование: конституционно-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Давтян Гурген Артурович. – Москва, 2012. – 200 с.
17. Колодій А.М. Принципи права України : монографія / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
18. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов, 1987. – 297 с.
19. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2000. – 776 с.
20. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
21. Пікуля Т.О. «Суб'єктивне право» – «законний інтерес»: поняття та діалектика співвідношення / Т.О. Пікуля // Кримський юридичний вісник. – 2010. – Вип. 3 (10). – Част. II. – С. 151–157.
22. Липачова Л. Зміст конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини / Л. Липачова // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. – 2002. – Вип. 1. – С. 133–142.

